

Jonas Ellerström

Poetisk nostalgi – om Johannes Hedbergs litterära produktion

Johannes Hedberg föddes 1912 av svenska föräldrar i dåvarande Brittiska Indien, där hans far var missionär. Hans första språk var hindi, som han lärde sig av en infödd lärare, en *ayah*, i Taloda i västra Indien. Under en tid i San Francisco i femårsåldern ersattes det språket av amerikansk engelska, som sedan föll bort till förmån för föräldrarnas svenska; tillbaka i Indien, i Mussoorie vid Himalayas fot, lärde han sig på nytt engelska utan att förlora sin svenska. Från trettonårsåldern, har han själv skrivit, talade han engelska och svenska lika bra. Senare lärde han sig franska och talade det "not without fluency"; han behärskade också tyska och möjligen fler språk.

I en av Johannes dikter, vilka vad jag vet huvudsakligen skrevs under 1970- och 1980-talen, i Sverige, på engelska och franska, får några ord på hindi funktionen av minneskatalysator:

One day, some time ago, as I was in
A supermarket, looking at some toys,
Toy pandas, monkeys, bears, and elephants,
I heard a voice, a youngster's voice, call out:
"Bap - dekho, bandar yahan hai!"
Unthinkingly, I said: "Han, chhota bandar hai."
And then, yes then, I realised that I
For one brief moment had forgotten that
I had not been a Hindi-speaking lad
For more than sixty years - since I was five,
And spoke the language I had learned
From Motibhai, my ayah in Dhanora, Khandesh, Hindoostan
- Not until that day an Indian boy
Called out in joy in Hindi in a store
In Sweden: "Daddy, look, there is a monkey!"
To which a Hindi-speaking lad of sixty
And more, replied: "Oh yes, there is
A little monkey here!"
Recalling later that was what his dad
Had called him, *chhota bandar*, when in
A happy mood in far-off Hindoostan.

Dikten innehåller en liten självkaraktäristik i orden "a Hindi-speaking lad of sixty and more"; alltså en mycket språkkunnig man som inte förlorat pojksinnet. Notera att scenen är leksaksavdelningen i ett varuhus: det är troligt att Johannes var där för att köpa något till sina döttrar, men det kan också tänkas att han gått dit av egen lust.

Denna flerspråkiga uppväxt, samman med ett litterärt intresse, kan tyckas predestinera just för en upptagenhet av James Joyces mångstämmiga författarskap. Det är rimligen ingen tillfällighet att Mario Grut, som på sistone transponerat delar av *Finnegans Wake* till svenska, har en motsvarande barn- och ungdom: född av dansk-svenska föräldrar, uppväxt i Thailand, dåvarande Siam, med engelska, thai och danska som språk, därefter studieår i USA och Frankrike.

I varuhusdikten talas om provinsen västra Khandesh, där Johannes föddes. En annan, mer nostalgisk dikt med indiskt motiv nämner den andra plats pojken växte upp på och börjar:

I know that I shall never see again
My childhood's rhododendron woods in bloom
Above Mussoorie, in the foothills of
Himálaya, where Kim O'Hara once
Was taught to play the Game.

Det handlar alltså om minnesleken i Rudyard Kiplings roman *Kim*, välbekant för alla som varit pojkscoutar eller vargungar. Pojken Kim blir en identifikationspunkt för författaren; en av dottern Alexandras teckningar i den enda samling dikter Johannes gav ut, *Nostalgia* från 1992, visar honom själv som liten pojke i khakiskjorta. Bilden är säkert gjord efter ett fotografi och skulle vara en perfekt vinjett till Kiplings bok om det inte vore för pojkens nordiskt ljusa hår, blekt av den indiska solen.

Johannes återkom till Sverige med sina föräldrar år 1919. Man bosatte sig i Småland där Johannes tog studenten i Eksjö. Han räknade sig alltid med eftertryck som smålänning, var verksam i Smålands gille i Göteborg och publicerade sig i dess jubileumsskrift vid hundraårsminnet 1972. Det var Per Svenson i Lund som fick mig att gå med i the James Joyce Society of Sweden and Finland; han och Johannes hade god kontakt och en av orsakerna var, menade Johannes själv, att Per som uppväxt i Torsby var hans landsman.

Johannes uppskattade också det faktum att jag och Per var bosatta och verksamma i Lund. Där studerade han själv engelska, romanska språk och

tyska på trettioalet, och där lade han så småningom fram sin avhandling, *The Syncope of the Old English Present Endings* (1945). Ämnet hade tilldelats honom av professor Eilert Ekwall och roade honom mycket litet. Han berättade senare att han hade velat skriva om E.M. Forster och främst dennes *A Passage to India* från 1924, ett naturligt val för en person som växt upp i Indien och hade förstahandserfarenhet av det möte mellan kolonialmakt och ursprungsbefolkning som romanen skildrar. Det kom uppenbarligen inte på fråga att skriva avhandling om en levande författare, men att Johannes inte ens fick ett litterärt ämne måste ha varit ett missgrepp; säkert är att han själv inte tycktes ha kommit över besvikelsen. En svensk avhandling om Forster, publicerad redan på 1940-talet, hade annars i dag framstått som sensationellt framsynt. Johannes släppte inte intresset för författaren och utgav 1971 en så kallad "pilot book" med introduktion och kommentar till romanen.

Något ytterligare, större akademiskt arbete utöver avhandlingen åstadkom Johannes inte. Hans energi fann utlopp i produktion av läroböcker, i reformation av den svenska språkundervisningen och i medarbetarskapet i språklärarnas tidskrift, *Moderna språk*. Han blev lektor i Örebro, och kom sedan till Göteborg där han var docent och universitetslektor fram till pensioneringen 1977. Åren i Lund gav honom emellertid stoff till en annan slags texter, de lekfulla novellessäer eller essänoveller i vilka han elegant och respektlöst gjorde om litteraturhistorien efter sina egna önskedrömmar. Språket var engelska, på svenska skrev Johannes huvudsakligen brev och kåserier i dagstidningar, och även där var engelska fraser och ordlekar legio.

En tysk tänkare, vars namn jag just nu glömt – möjligen är det Heine –, talar om skrivandets drivkrafter som antingen *Drang nach Wahrheit* eller *Lust am Trug*, längtan efter sanning eller lust att leka, till och med att bedra. Det råder ingen tvekan om vilken av de båda aspekterna som behärskade Johannes. Hans berättelser, av vilka de flesta samlades i boken *Pieces on Joyce* år 1986, har oftast honom själv som ung man till huvudperson, och den viktigaste bipersonen – eller andra huvudpersonen – är James Joyce.

Den unge studenten Hedberg kommer till Paris efter en sommars franskstudier vid Institut de Touraine, han anländer i slutet av september 1931 och tar in på det litterärt traditionstyngda Hôtel de la Place de l'Odéon. Så långt är allt säkert helt sant. Nästa morgon beger sig den unge mannen ut på en parisförälskad promenad, slinker in i en bokhandel med engelska böcker på rue de l'Odéon, minns en förbjuden bok som en av studiekamraterna i Tours rått honom att köpa i Paris, frågar efter den – han kommer ihåg titeln, *Ulysses* – och kommer i samspråk med författaren, som råkar befinna sig i affären just då. De

slår sig ned över ett glas vin på ett brasserie vid Place Danton, fortsätter till Café Procopé och dricker kaffe under stundtals livligt samspråk, varunder en mängd svenska och skandinaviska detaljer med joyceanknytning kommer på tal: jätten Finn i Lunds domkyrka, översättarinnan Ebba Atterbom, och så vidare.

Att säga att dessa detaljer introduceras osökt vore en mild överdrift, här börjar en essä vingla fram arm i arm med den övergivna novellen. Och är något av allt detta sant? Jag frågade aldrig Johannes om det under arbetet med *Pieces on Joyce*, som jag formgav och i någon mån redigerade – det hade varit att förstöra leken, för en lek var det ju. I efterhand ångrar jag att jag inte i alla fall förhörde mig om en sak: efter att ha skilts från Joyce vandrar "our Swede", som texten kallar honom, iväg för att träffa några vänner på Quai Voltaire. De gör sig en glad kväll och natt och nästa morgon upptäcker den unge svensken att han har glömt sin väska med det exemplar av *Ulysses* han köpte dagen innan på något av de ställen de besökt under natten. "It took him long to get over the loss. Indeed, he has not quite got over it yet", säger texten. Det hade varit fullt möjligt för den unge Johannes Hedberg att söka upp Sylvia Beachs bokhandel Shakespeare & Company och köpa ett exemplar av den redan då berömda romanen, han skulle ha fått fjärde eller femte tryckningen – och kanske var det insikten om att en sådan förlust verkligen hade varit svårglömd som fick mig att inte fråga.

"Do you think I have made all this up?" frågar berättaren i ett annat av dessa stycken om Joyce. Hans namn är Olle Carlsson Virenius, och han var en faktiskt existerande person (bland annat skrev han en artikel om *Landsflykt i Röster i Radio* i samband med att pjäsen gavs som radioteater i januari 1951). Här har Johannes iklätt sig rollen av Olles studiekamrat i Lund, "who by the way was always called Kid", Kid Heathcliff närmare bestämt. Det är han som långt senare får motta Olle Virenius dagbok, med dess berättelse om hur Olle åkte till Köpenhamn 1936 efter det att Harald Elovson – en annan historisk person som jag själv minns från ett tidigt möte i the James Joyce Society i ett osedvanligt ogästvänligt källarutrymme på litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, och vars exemplar av *Ulysses* i nionde tryckningen jag så småningom förlösade en månads studentpengar på då det gick på auktion – efter det att Harald Elovson alltså sett i en dansk tidnings spalt med namn på ankomna resande att James Joyce i augusti 1936 hade anlänt till Köpenhamn.

Det är Hedberg som får agera faktisk utgivare – och av oförklarad anledning översättare till engelska – av utdrag ur Virenius' med all sannolikhet fiktiva dagbok, som bland annat skildrar hur han och Joyce besöker badhuset i

Helsingborg. Avslutningsvis tillåter sig utgivaren att betvivla dagbokens sanningshalt, och undrar om den inte utelämnar ett besök i Lund och inte minst i dess domkyrka, där Finn MacCools släkting står och skakar sin pelare. "We shall never know, for 'the unfacts, did we possess them, are too imprecisely few to warrant our certitude, the evidencegivers by legpoll too untrustworthily irreperible where his adjugers are semmingly freak threes but his judicandees plainly minus twos' " – med det citatet ur *Finnegans Wake* (57.16–19) avslutas texten.

Jag vet inte om Johannes läste Jorge Luis Borges; det gjorde han antagligen, men det är fullt möjligt att den borges-stämning som vilar över denna intellektuella lek hade funnits där den argentinske författaren förutan. *Die Lust am Trug*, sannerligen – den uppskattades inte av alla, men själv var jag förtjust i dessa historier även när de upprepade sig eller motsade varandra, och när jag nu läser om dem märker jag hur mycket av personen Johannes, historieberättaren, anekdotsamlaren, tjuvpojken med det vita skägget och de glittrande ögonen, som de rymmer.

*

I den inledningsvis citerade dikten med hindi-fraserna minns författaren att hans far brukade kalla honom sin "chhota bandar", sin lilla apa, "when in a happy mood". Preciseringsen/avgränsningen kan förvåna, till dess man inser från andra dikter med indiska motiv – *Nostalgia* är originellt nog uppdelad i sektioner med de geografiska underrubrikerna "France and French Switzerland", "Ireland", "India" och sist "Other Lands" – att Johannes förhållande till sin far inte var gott, att denne bara sällan förmådde vara så vänligt uppmärksam som Johannes själv är mot den indiske pojken på varuhusets leksaksavdelning. Kanske förklarar detta Johannes ständiga referenser till sin lärare vid engelska institutionen i Lund, universitetslektor Arthur Henry King från Cambridge, som tycks ha blivit något av en fadersfigur för honom. (King, som bara var två år äldre än Johannes, avled år 2000; en annan av engelskämnets ledande gestalter i Lund, professor Claes Schaar, tecknar hans minne i *Vetenskaps societetens i Lund årsbok 2002*.)

Det är Arthur King som är den ömsevis mistrogne och uppmuntrande samtalspartnern i de återkommande diskussioner mellan lärare och elev som ägnas novellen "The Dead", mästestycket och den sist tillkomna berättelsen i *Dubliners*. Novellen var helt säkert den joycetext som fängslade Johannes mest, och insprängt i de här peripatetiska dialogerna finns iakttagelser gjorda under

ett långt livs upprepade läsningar av samma möjligen outtömliga litterära verk. Johannes' utgåva av *The Dead* med *Companion Volume* från 1968 är hans mest vägande bidrag till joyceforskningen, den forskning som han i takt med dess ständigt ökande volym och grad av teoretisk komplexitet kom att betrakta med en stor dos ironi och skepsis.

Om Johannes Hedbergs mer vetenskapliga joycetexter skall jag bara yttra mig helt kort. I den antologi han redigerade 1982, *Nordic Rejoycings*, sällskapets första bok, ingår "Some Notes on Language and Atmosphere in *Dubliners*", en text som visar att den mer språkvetenskapliga sidan av engelskstudiet inte lämnat honom helt oberörd. I den av Tommy Olofsson redigerade *Joyce i Sverige* från 1986 finns en uppsats om det för Joyce och Hjalmar Söderberg gemensamma uttrycket "själens obotliga ensamhet". Samma text finns i en utökad version i *Pieces on Joyce*, som också innehåller några filologiska detaljstudier av olika textställen hos Joyce. De är noggranna, något omständliga artiklar som för mig inte representerar det bästa hos joyceläsaren Hedberg, även om man kan beklaga att han aldrig lyckades samla sina spridda iakttagelser till en genomarbetad bok om Joyce, exempelvis om *Dubliners*, som i sin förening av innehållslig realism, psykologisk insikt och språklig subtilitet (på ett annat, mindre uppenbart plan än i *Ulysses* eller *Finnegans Wake*) tycks ha varit hans favoritbok av Joyce. Som ett appendix till uppsatsen i *Joyce i Sverige* översatte Johannes novellen "A Painful Case" därifrån. Senare översatte han också de novellartade anteckningarna från Italien, *Giacomo Joyce*, som sällskapet utgav med Hannu Riikonens inledning 1994.

Johannes tyckte också mycket om Joyces dikter, vilket inte är självklart bland joyceläsare, som framför allt ägnat dem biografiskt intresse. De är onekligen atypiska och saknar framför allt den stilistiska och formella djärvhet som utmärker prosan – men på ett plan gjorde Johannes rätt i att bry sig så mycket om dem att han tog sig före att skriva egna dikter "in memory of James Joyce's Chamber Music" med lätt pastischerande tonfall. Han tilltalades av sentimentaliteten i dem, av den sentimentalitet han själv delade och som var en viktig del av privatpersonen James Joyce, sådan Ellmanns biografi och andra verk visar honom för oss. För Johannes var verket oupplösligt förenat med sin författare, och han ägnade emellanåt privatpersonen Joyce, hans hustru Nora och dotter Lucia, lika stor uppmärksamhet som författarens verk. Hans lätta dyrkan tog sig uttryck i ställvis ömsinta, ställvis väl sentimentala dikter om dessa gestalter; bäst blev det när han släppte fram sitt leklynn i stället, som i versen till hundraårsjubileet av författarens födelse, "A Jubilee Jingle on Joyceday, 2 February 1982":

In fourteen hundred and ninety-two
Columbus sailed the ocean blue.
In eighteen hundred and eighty-two
Was born James Joyce, a sailor too.
A new Colón, Saint Brendan Joyce
He sailed the oceans of his choice.
Now in his wake we try to find
The new-found lands of his great mind.

Rimmen förstärker det uppsluppna tonfallet och de insmugna ordlekarna understryker fyrverkeristämningen. Johannes ägnade sig annars oftare åt rytm än rim och kunde med hjälp av varianter på fransk alexandrin och engelsk blankvers åstadkomma utmärkt lättflytande och spänstig vers. Oftast valde han en fallande rytm, som i hans i mitt tycke bästa enskilda dikt, "The Auction at La Béchellerie, 1931". Den handlar om när Anatole Frances boksamling såldes på auktion (Johannes var närvarande) och publicerades första gången 1984 i det årets nr 2 av den tidskrift jag utgav, *Transit*. Dikten har något av den bitterljuva stämningen från en film av Jean Renoir, vilket fint markeras av rytmen. I "The Lake of Kodi, or Kodaikanal", ytterligare en dikt med motiv från de tidiga åren i Indien, är rytmen däremot stigande – helt i linje med diktens ivriga skildring av ett pojkupptåg.

Johannes gamle mentor Arthur Henry King, inkallad för att yttra sig om de i *Nostalgia* ingående dikterna, citeras på häftets baksida:

The base of modern free verse is syllabic groups rather than regular stress. What you are doing is unique: neither traditional regularity, nor normal free verse. It is simple and straightforward, so that what makes it or mars it is the quality of the feeling it conveys. Having got to that point some months ago, my problem was whether your poems expressed *simpleness* or simplicity. The more I read, the more I inclined to the judgement of simplicity. So you are an original poet...

I sin pedantiska, buttert erkännamma ton är det ett fint betyg. Johannes var väl medveten om att han var vad som på hans älskade brittiska språk skulle kallas "an amateur poet", däremot inte "a writer of light verse" – utom ibland, och då var det hans avsikt. Men att vara en amatörpoet innebär inte att man inte

menar allvar med det man skriver, och i bästa fall kan det befria från en mängd pretentioner. Johannes var, såväl i sin lekfullhet som i sin nostalgiska grundkänsla, en seriös amatörpoet, ofta som bäst när han hade en historia att berätta, en berättelse där han kunde utnyttja sitt goda minne och låta retrospektivets milda, melankoliska ljus spela över detaljer och repliker.

Föredrag inför The James Joyce Society of Sweden and Finland vid årsmötet 2002 den 7 december i Göteborg. Texten är här något bearbetad.